

FAS PAZAR BİLGİLERİ

T.C.
Ticaret Bakanlığı
Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği
Genel Müdürlüğü

İçindekiler

1.	DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE UYGULAMALARI	3
2.	PAZARIN ÖZELLİKLERİ	13
3.	ÖNEMLİ SEKTÖRLER.....	16
4.	PAZARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR VE DİĞER BİLGİLER	19
5.	ŞİRKET KURULUŞU VE İŞ YAPMA İLE İLGİLİ BİLGİLER.....	23

1. DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE UYGULAMALARI

Dış Ticaret Politikası

Fas devleti 1987 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasını (GATT) imzalamış olup 1 Ocak 1995 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü'nün bir üyesi olmuştur. Ülkenin dış ticarete ilişkin 13-89 sayılı Kanunu uyarınca kamu güvenliği, kamu ahlakı, insan sağlığı, hayvanların, bitkilerin veya çevrenin korunması amacına yönelik tedbirler, sanat tarihi ve arkeolojik değer taşıyan eşyanın korunması ve ülkenin mali durumunda ortaya çıkacak değişiklikler saklı tutulmak kaydıyla ve belli miktar kısıtlamalarına tabi tutulan ürünler dışında tüm ürünlerin Fas'a ithalatı serbesttir.

İthalat işlemi sırasında ithalatı serbest olan ürünler için "İthalat Taahhüt, İthalat İzni, Ön İthalat Beyanı vb." formlar ile ithalat taahhüdünde bulunulmalıdır. İthalat taahhüdünün, ithalatçı tarafından seçilen yetkili bir bankaya sunulması gerekmektedir. İthalat taahhüdü, gümrük işlemlerinin ve ödemelerin yapılması için gerekliliktir. Söz konusu uygulama Fas'tan yurtdışına para çıkışlarının kontrollü gerçekleşmesi ve bir izin sürecinin söz konusu olması sebebiyle gerçekleştirilmektedir. İthalat lisanslarının işlenmesi ve verilmesi, "**PortNet**" (<https://www.portnet.ma/>) adı verilen sistem üzerinden online olarak gerçekleştirilmektedir.

19 Nisan 1994 tarihli ve 1308-94 sayılı Bakan kararı uyarınca, patlayıcı ve patlayıcı tozlar, ikinci el giysiler, ikinci el veya kullanılmış lastikler, halojenlenmiş yakıt bazı türevleri, halojenli türevleri kullanılan soğutma ekipmanları, motorlu taşıtların kullanılmış şasisi gibi belirli ürünler üzerinde ithalat kısıtlamaları bulunmaktadır ve bu ürünler ithalat lisansına tabi tutulmaktadır.

Diğer taraftan, 2000 yılında yürürlüğe giren Fas-AB Ortaklık Anlaşması, tarım ürünlerine de genişletilecek şekilde endüstriyel serbest ticaret alanı kurulmasına imkan vermiştir. Bunun dışında Türkiye, BAE, Birleşik Krallık ve ABD ile imzaladığı ikili serbest ticaret anlaşmaları, Arap Ülkeleri Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması, EFTA Devletleri ile Serbest Ticaret Anlaşmasının yanı sıra Agadir Anlaşması kapsamında Mısır, Ürdün ve Tunus ile tercihli gümrük vergisi oranlarının uygulandığı anlaşmaları bulunmaktadır. Ayrıca, Fas, Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Anlaşmasını da imzalamış ve onaylamış olup, 2024 yılının Ocak ayında A Grubu için tarife taviz listelerini de yayımlamıştır.

Ülkemiz tarafından, Fas menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergiler STA'nın yürürlüğe girdiği 2006 yılında kaldırılırken, Fas, kademeli olarak söz konusu indirimleri gerçekleştirmiş ve 2016 yılı itibarıyla iki taraf da sanayi ürünlerindeki vergileri bazı istisnalar dışında sıfırlamıştır. Mevcut durumda, Fas tarafından korunma önlemi, dampinge karşı vergi veya ilave gümrük vergisi uygulanan ürün grupları sıcak haddelenmiş sac, soğuk haddelenmiş sac, kaplamalı ahşap paneller, kaplamalı ahşap lif levha, elektirikli küçük fırınlar, çelik ve demir borular ve galvanizli tellerdir. Fas, Türkiye'ye karşı STA'nın 17'nci maddesine dayanarak, 2018 yılı Ocak ayından itibaren 4 yıllık bir süre için ülkemizden ithali gerçekleşen bazı nihai tekstil ve hazır giyim ürünlerinde (54, 55, 57, 58, ile 60-63. Fasıllar), "Geçici Uyum Önlemleri" almış; ilgili ürünlerde vergileri mevcut MFN oranının %90'ına kadar yükseltmiştir. Daha sonra, Türkiye ile Fas arasında STA Tadil Anlaşması, iki ülke arasında yapılan müzakereler

neticesinde, 24 Ağustos 2020 tarihinde imzalanmış, Tadil Anlaşması da 28 Nisan 2022 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bu kapsamda, iki ayrı ekten oluşan ürün grupları için Fas'a girişte gümrük vergisi uygulaması getirilmiştir. EK I'in MFN (üçüncü ülkelere uygulanan gümrük vergisi) oranının % 90'ına tabi olacağı, EK II'deki ürünlerin ise korunma önlemlerinin sona ermesini müteakip EK I'e kaydırılacağı ve MFN oranının %90'ına tabi olacağı düzenlenmektedir. Bu uygulama beş yıllık bir dönem için geçerli olacaktır. Ortak Komite, tarafların mutabık olması halinde bir defaya mahsus olmak üzere, uygulamayı 5 yıl daha uzatma kararı alabilir. EK I Listesi ağırlıklı olarak tekstil ve hazır giyim ürünleri olmak üzere, inşaat demiri ve filmaşın, bazı araba parçaları, bazı ayakkabı grupları ve bazı buzdolabı gruplarını kapsamaktadır.

Öte yandan, tarım ürünleri konusunda taraflar, belirli sayıda tarım ürünüde karşılıklı olarak tarife kotaları kapsamında gümrük vergisi indirimini ve/veya muafiyeti şeklinde taviz tanımışlardır. Bununla birlikte, Fas'ın Türkiye'ye avantaj tanıdığı tarım ürünlerinin büyük çoğunluğunda tarife erozyonu yaşandığı için bu ürünlerde STA dışında ticaret daha avantajlı hale gelmiştir.

Fas gümrük nomanklatüründe "Armonize Sistem" temel alınmaktadır. Ancak, Ülkemizde uygulanmakta olan gümrük tarife istatistik pozisyonları (GTİP) ile Fas'ta uygulanan HS kodları birebir örtüşmeyebilmektedir. Bu sebeple, ülkemiz firmalarının Fas'a gerçekleştirecekleri ihracat işleminde ithalatçı firmalarına gümrük vergi oranlarını tespit ettirmeleri veya Ticaret Müşavirliğimize danışmaları maliyet hesaplarını daha sağlıklı yapmalarına imkan tanıyacaktır. Fas Gümrük İdaresi tarafından, Dünya Gümrük Örgütü'nün tavsiyelerine uygun olarak, 01 Ocak 2022 tarihi itibarıyla tarife kodlarına belirli değişiklikler getirilmiştir. Armonize Sistemi kullanan ülkelerin gümrük sisteminde tarifelerin ilk 6 hanesi değişmemektedir.

Fas tarafından gümrüklerde risk esaslı sistem uygulanmakta, Fas'a ilk defa ihracat yapan firmaların ürünleri için Fas gümrüklerinde ilave kontroller ve laboratuvar testleri söz konusu olabilmektedir. Bu durumla ilgili olarak, mutlaka ithalatçı firmadan, istenen belgeler ile birlikte ilave kontroller konusunda bilgi almakta fayda vardır.

Fas gümrük sisteminde dahilde işleme geçici kabul rejimi (ATPA), gümrük kontrolü altında dönüştürme rejimi, hariçte işleme rejimi, geçici kabul rejimi, geçici ihracat rejimi, serbest endüstriyel depo rejimi, transit rejimi, drawback rejim uygulanan dış ticaret rejimleridir.

Gümrük Tarifeleri

Fas'ta ürün bazında değişmekle beraber anlaşma yapılmamış olan üçüncü ülkelere uygulanan gümrük vergisi oranları genel hatlarıyla aşağıda listelenmektedir. Söz konusu vergi oranlarının istisnaları olabildiği gibi anlaşma imzalanan ülkelere uygulanan farklı oranlar söz konusudur.

- İthalat vergisi : %30 (2024 Finans Kanununda belirtildiği üzere, 24. Fasıl kapsamına giren ürünler ile 35-20 sayılı 2020 Düzeltici Finans Kanununun yürürlüğe girmesinden önce %40'lık ithalat vergisine tabi olan ürünler hariç, %40 ithalat vergisi olan tüm ürünler için ithalat vergisi %40'tan %30'a düşürülmüştür).

- Özel vergi : %0,25
- Katma Değer Vergisi : %20
- Plastik muhteviyat barındıran ürünlerden ekolojik vergi adı altında mal değeri (ad valorem) üzerinden: %1
- Ahşap barındıran ürünlerden alınan ve tüm dünyaya uygulanan orman vergisi: %6(2025 Yılı Finans (Maliye) Kanununun 7. maddesi uyarınca, 94. Fasil altında sınıflandırılan ahşap mobilya ürünlerine 12% yerine 6% orman vergisi uygulanmaya başlamıştır).
- Diğer taraftan, iç tüketim vergisi (taxe interieure de consommation) adı altında, limonatalar, gazlı veya gazsız sular, maden suları, sofrasuları veya diğerleri, aromalı veya aromasız, buralar, şaraplar ve alkoller, enerji ürünleri ve bitümler, platin, altın veya gümüş eserler, üretilen tütün, elektronik sigara adı verilen elektronik cihazları ve benzeri cihazları şarj etmek için kullanılan sıvılardan vergi alınmaktadır.

Yine ulusal düzeyde enerji verimliliğinin güçlendirilmesi kapsamında, 2022 Yılı Finans Kanunu uyarınca, elektronik cihazlar ve araç aküleri için artık birim başına 20 ila 100 dirhemlik ÖTV alınmakta olup, bu uygulama halen devam etmektedir. 32 inç veya daha küçük televizyon cihazları bu vergiden muaftır. Başka elektrikli cihazlar da kendi enerji verimliliği endeksine göre bu yeni ÖTV kanununa tabi tutulmuştur. Söz konusu vergi, birim başına 100 ila 500 dirhem arasında vergilendirilen buzdolapları, dondurucular, klimalar, çamaşır makineleri, kurutucular ve bulaşık makinelerini ilgilendirmektedir.

2022 Yılı Finans Kanunu aynı zamanda, 2022-2026 döneminde tütün ürünlerinden alınan ÖTV'yi de artırmıştır. Bu bağlamda, ÖTV'nin özel kotası (quotité spécifique) 2022 yılında 1000 sigara başına 175 dirhemden 2026 yılında 1000 sigara başına 550 dirheme yükselmiştir. Elektronik sigara likitleri ile ilgili olarak, nikotin içermeyen likitler için her 10 ml için 5 dirhem, nikotin içerenler için ise her 10 ml için 10 dirhem ÖTV olarak alınmaktadır. 2023 yılında nargile için kullanılan yan ürünler için (tütün içermeyen muassel), 1 kiloya 675 dirhem olarak uygulanmakta olup, bu uygulama devam etmektedir.

2023 yılı itibariyle, şeker içeren bazı ürünlere karşı ÖTV uygulanmaya başlanmıştır. Ürün türüne bağlı olan bu vergi, şeker oranına göre, 100 kg başına 12,5 dirhem ila 300 dirhem arasında dalgalanmıştır. 2024 Finans Kanunu ile de, şeker içeren birçok ürüne uygulanan ÖTV oranları artırılarak, ürünlerin içerdikleri birim şeker yoğunluğuna göre, her 100 kg ürün başına 25 dirhem ila 600 dirhem seviyelerine yükseltilmiştir. Ayrıca vergilendirmenin yeni ürünlere genişletilmesi de kararlaştırılmıştır.

2024 Finans Kanununda, alkollü içeceklerle, lastiklere ve jantlara monte edilmiş lastiklere uygulanan ÖTV'de kilo başına 4 dirheme kadar artış kararlaştırılmıştır.

2025 Finans Kanununda ise Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ile ilgili olarak aşağıdaki değişiklikler yapılmıştır:

- Elektrik üretiminde kullanılan kömür ve ağır yakıt yağı için ÖTV vergisinden muafiyetin kaldırılması.
- Yeni ürünlere ÖTV vergisinin uygulanması: Tütünsüz nikotin ürünleri (1000 gram başına 200 Fas dirhemi uygulanacaktır), tek kullanımlık e-sigaralar (adet başına 50 Fas dirhemi uygulanmaktadır).

- Belirli enerji ürünleri, bitümler, yağlama yağları ürünlerdeki mevcut ÖTV vergisinin artırılması.

İç Vergiler

Kurumlar Vergisi: Kurumlar vergisi genel oranları, %20, %35, %40'dır.

2023 yılı Finans Kanunun yürürlüğe girmesiyle, daha önce uygulanan kurumlar vergisi oranları yerine %20, %35 ve %40 oranlarının uygulanmasına yönelik geçici dönem 01 Ocak 2023 tarihinden 31 Aralık 2026 tarihine kadar sürecektir.

Söz konusu dönemde uygulanacak vergi oranları aşağıdaki gibidir:

2022 yılında uygulanmış olan oranlar	2023	2024	2025	2026
Net kar tutarı 300.000 dirhemden az veya eşit şirketlere uygulanmış olan %10	%12,50	%15	%17,50	%20
Sanayi Hızlandırma Bölgelerinde yer alan şirketlere ve Casablanca Finance City statüsüne sahip olan şirketlere uygulanmış olan %15 (bu oran, firmanın ilk işletilme tarihinden itibaren 5 yıllık muafiyetinden yararlandıktan sonra uygulanmıştır)	%16,25	%17,50	%18,75	%20
Net karı 100.000.000 dirheme eşit veya daha fazla olan şirketlere uygulanmış olan %20(*)	%23,75	%27,50	%31,25	%35
Net kar tutarı 100.000.000 dirhemden az olan sanayi şirketlerine uygulanmış olan %26	%24,50	% 23	% 21,50	%20
Net karı 1.000.000 dirhemden fazla ve 100.000.000 dirhemden az olan şirketlere uygulanmış olan %31	%28,25	%25,50	%22,75	%20
Net karı 100.000.000 dirheme eşit veya daha fazla olan şirketlere uygulanmış olan %31	%32	%33	%34	%35
Kredi kurumları ve benzeri kuruluşlarla ilgili olarak, Bank Al-Maghrib, Caisse de Dépôt et de Gestion, sigorta ve reasürans şirketlerine uygulanmış olan %37	%37,75	%38,50	%39,25	%40

(*) Otelcilik firmaları, turistik konut yönetim şirketleri, turistik eğlence şirketleri, spor şirketleri, maden ihracatçı firmaları, mal veya hizmet ihraç eden firmalar, vergilendirilen tarımsal işletmeler, yönetmelik ile belirlenen faaliyetleri yürüten sanayi firmaları, entegre endüstriyel platformların içinde veya dışında hizmet alımı faaliyetlerinde bulunan şirketler, zanaat sektörü firmaları, özel eğitim veya mesleki eğitim kuruluşları, yapı ruhsatı tarihinden itibaren en fazla 3 yıl süreyle en az 50 oda kapasiteli kampüs ve üniversite yurtlarında inşaat faaliyeti yürüten ve devletle anlaşma imzalayan gayrimenkul geliştirme şirketleri.

Gelir Vergisi: Gelir vergisi oranları baremlerine göre aşağıda listelenmektedir:

0 - 40 000 MAD,	% 0 gelir vergisi
40 001 - 60 000 MAD,	% 10 gelir vergisi
60 001 - 80 000, MAD,	% 20 gelir vergisi
80 001 - 100 000, MAD,	% 30 gelir vergisi
100 001- 180 000, MAD,	% 34 gelir vergisi
180 000 MAD üzeri,	% 37 gelir vergisi

Katma Değer Vergisi: %20 standart KDV oranı olarak mal ve hizmetlerin çoğuna uygulanmaktadır.

2024 Finans Kanunu, KDV reformu kapsamında, uygulanan %7, %10, %14 ve %20 oranlarının 2026 yılına kadar kademeli olarak %10 ve %20 oranlarına getirilmesini hedeflemiştir.

Bu kapsamda, 2025 yılında uygulanan KDV oranları aşağıdaki gibidir:

- Yenilenebilir enerjiden üretilen elektrik: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran :%14)
2024: %12
2025 yılından itibaren: %10
- Elektrik enerjisi: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran :%14)
2024 : %16
2025 : %18
2026 yılından itibaren: %20
- Elektrik sayacı kiralama: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran :%7)
2024 :%11
2025 :%15
2026 yılından itibaren: %20
- Kentsel ulaşım ile yolcu ve malların karayolu taşımacılığı işlemleri: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran :%14)
2024 :%13
2025 :%12
2026 yılından itibaren: %10
Demiryolu ve sağlık taşımacılığı, %20 oranına tabi kalmaktadır.
- Yolcu ve malların diğer taşımacılık işlemleri:
2024: %16
2025: %18
2026 yılından itibaren: %20
- Evsel amaçlar dışında kullanılan su: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran: %7)
01 Ocak 2024 tarihinden itibaren 2026 yılına kadar %10 oranı uygulanacaktır.
- Şeker: (2024 Finans Kanunundan önce uygulanan oran: %7)
2024 :%8
2025 :%9
2026 yılından itibaren: %10
- "Ekonomik araba" olarak bilinen motorlu taşıt ile imalatında kullanılan tüm ürün ve malzemeler ile montaj hizmetleri (2024 Finans kanunundan önce uygulanan oran: %7):
01 Ocak 2024 tarihinden itibaren 2026 yılına kadar, %10 oranı uygulanacaktır.
- Sigorta satış acentesi veya komisyoncusu tarafından sigorta şirketlerine sağlanan hizmetler: (2024 Finans kanunundan önce uygulanan oran: %14)

2024: %12

2025 yılından itibaren: %10

KDV'den Muafiyetler: Evsel kullanıma yönelik su, okul malzemeleri ve üretiminde kullanılan bileşenler, eczacılık ürünleri, hayvan sütünden elde edilen tereyağı, konserve sardalye, süt tozu ve evde kullanılan sabun.

1 Ocak 2025 tarihinden itibaren 31 Aralık 2025 tarihinde kadar, kontenjanlar içinde taze veya dondurulmuş et (büyük ve küçük baş), kargo pirinç ve 1509.20.00.00 ile 1509.30.00.00 tarife pozisyonları altına giren sızma zeytinyağları ithalatta KDV'den muaf tutulmuştur.

Öte yandan, 2025 Finans Kanunu'nun 8.maddesi, Fas'ın İspanya ve Portekiz ile birlikte düzenleyeceği 2030 Dünya Kupasının organizasyonunu göz önüne alarak Fas Kraliyet Futbol Federasyonu veya Fas'taki FIFA temsilcilikleri ve bağlı kuruluşları tarafından ithal edilen ekipman ve malzemelere ithalatta katma değer vergisinden (KDV) tam muafiyet getirmiştir.

İşyeri Rüsumu: İşyeri rüsumu kira bedeline bağlı olarak; %30, %20, %10 olarak uygulanmaktadır.

Bu vergiler dışında Gayrimenkul İrad Vergisi, Konut Vergisi (Taxe d'Habitation) ve Belediye Hizmetleri Vergisi (Taxe des Services Communaux) uygulamaları bulunmaktadır.

Ürün Standartları ile İlgili Uygulamalar

Fas 1995 yılından beri DTÖ üyesi bir ülkedir. Ülkede uygulanmakta olan temel mevzuat ürün güvenliği ve denetimi sistemi ile ilgili 24.09 sayılı Kanun ve bağlantılı mevzuattır. Merkezi Rabat'ta bulunan "Institut Marocain de Normalisation (IMANOR)" Fas Krallığının resmi standartlar enstitüsüdür. (www.imanor.gov.ma) Genellikle AB standartları baz alınarak (özellikle Fransa) düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

Standart denetimleri sıkı bir şekilde gerçekleştirildiğinden ve birçok ülke uygulamasına göre daha katı standart kontrolleri söz konusu olduğundan ihracatçı firmalarımızın ürünlerini göndermeden önce standartlar hakkında tam olarak bilgi sahibi olması önemlidir. Ürünlerin tabi oldukları standartların listesine aşağıdaki linkten ulaşabilmek mümkündür. Söz konusu listede ürünlerin isimleri, standartlar, ürünlerin kodları ve diğer bilgilerle birlikte sunulmaktadır

(<https://www.mcinet.gov.ma/sites/default/files/inline-files/liste%20NMO%20et%20reglementation%20technique%20V%202023-01-2025.pdf>).

Son olarak, önemli ihraç kalemlerimizden demir-çelik ürünlerinin (sandviç paneller, sıcak/soğuk haddelenmiş çelik ürünler, filmaşın vb.) ülkeye ihracı için de toplamda 16 adet Fas Standardı "NM" ("Norme Marocaine") işaretinin alınması zorunlu hale getirilmiştir. Buna ilişkin olarak 2 Mayıs 2024 tarihinde Fas Resmi Gazetesinde yayımlanan mevzuat değişikliği ve bağlantılı belgeler uyarınca demir-çelik alanındaki söz konusu standartların sağlanabilmesi için Fas'ta yerel temsilci firma bulundurma zorunluluğu, IMANOR ile ihracatçı ülkenin sertifikasyon kuruluşu (Türkiye'de TSE) arasında Akreditasyon Anlaşması imzalanması, IMANOR yetkili

heyetlerinin 6 ayda bir tesis ziyareti yapması gibi çeşitli kriterler getirilmiştir. Mevzuatın değişikliğini müteakip Türk Standartları Enstitüsü (TSE) ile IMANOR arasında akreditasyon oluşturma süreci başlatılmıştır. Konu hakkında ilave bilginin Rabat ve Kazablanka Ticaret Müşavirliklerimizden alınması mümkündür.

Test Etme, Muayene ve Belgelendirme

Sanayi Bakanlığına bağlı kontrol servisleri tarafından gerçekleştirilen Kontrol İşlemleri “belge kontrolü, fiziksel kontrol ve numune toplama” olmak üzere 3 aşamadan oluşmaktadır. Söz konusu kontrol işlemleri aynı zamanda yürürlükteki 24.09 sayılı Kanun hükümlerine göre gerçekleştirilmektedir. Fas Krallığına yapılacak olan ihracatta ürün güvenliği ve kalite açısından zorunlu belgelendirme talep edilmektedir (gıda ürünleri için “Veteriner Sağlık Sertifikası” ve “Bitki Sağlığı Sertifikası”, et ürünleri için “Helal Sertifikası”, ilaç, kozmetik ve medikal cihazlar için “Tescil Sertifikası”).

Fas'ta test etme, muayene ve belgelendirme süreci, ilgili mevzuatlara bağlıdır ve ürünlerin ithalatında uygunluk sertifikaları (sanayi ürünlerin çoğu) veya diğer özel sertifikalar ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu süreçte belge kontrolü, fiziksel kontrol ve numune toplama işlemleri uygulanmakta, uygunluk kontrolleri ise Fas Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca yetkilendirilen özel şirketler (SGS, Bureau Veritas, TÜV Rheinland, Applus Fomento ve Intertek Labtest) tarafından yapılmaktadır.

Uygunluk Kontrolleri ve Uygunluk Sertifikası:

Fas Devleti ithalatta gerçekleştirilen uygunluk kontrolü işlemlerini 2020 yılı Şubat ayı itibariyle özel şirkete (Bureau Veritas, TUV Rheinland, ApplusFomento, SGS, Intertek Labtest) taşımış, buna göre söz konusu kontrollerin bu şirketler tarafından gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Kontrole tabi olan sanayi ürünlerinin Fas’a ithalatının gerçekleştirilebilmesi için söz konusu anlaşmalı şirketlerden temin edilen uygunluk sertifikalarının ibrazı zorunludur. Fas devleti tarafından alınan kararda istisna ürünler (aşağıdaki belirtilmiştir) dışında uygunluk kontrol belgesinin çıkış ülkesinde alınması hükme bağlandığından ihracatçılarımızın bu belgeyi ilgili ürünler bazında bahsi geçen şirketlerden ülkemizde temin etmesi beklenecektir.

Uygulamaya ilişkin detaylı bilgilere (<https://www.mcinet.gov.ma/fr/content/qualite-et-surveillance-des-marches/surveillance-du-march%C3%A9>) adresinden ulaşabilmek mümkündür.

Diğer taraftan, uygunluk kontrolleri anlaşmalı şirketler tarafından, Fas gümrük kontrol noktalarında (yani Fas’a varışlarında) gerçekleştirilecek ürün grupları ise şunlardır: otomobil yedek parçaları (araba, treyler ve motosiklet lastikleri, araba aküleri, fren aksesuarları, camlar, filtreleme elemanları (motorlu araçlar için filtreler), mekanik kontrol kablo, yaprak yaylar, iç lastik, karayolu taşıtlarının metalik olmayan contaları (araba ve motosiklet), otomotiv ekipman ve aksesuarlarının ambalajları ve etiketlenmesi), inşaat malzemeleri (seramik fayans, çimento, sızdırmazlık levhaları, sıhhi ürünler, musluklar, plastik borular, filmaşın ve inşaat demiri), ahşap paneller, sandviç paneller, gazlı ısıtıcılar, gazlı su ısıtıcıları, iş kıyafetleri dışındaki giyim ürünleri, cep telefonları için şarj cihazları, power bank, devre kesiciler, battaniler, halılar ve duvardan duvara halı kaplamaları, döşemelik kumaşlar, giyim kumaşları, ayakkabılar, tıbbi olmayan

korunma maskeleri, koruyucu solunum cihazları, partiküllere karşı filtreli yarım maske, bebek bezi, okul defterleri, boya ve vernik, tekstil pvc kaplı tuval, sokak aydınlatma direkleri, ofis mobilyaları: depolama mobilyaları, ev ve mutfak mobilyaları, ev içinde kullanılan çocuk parkları, tükenmez kalem, deterjanlar, alkol etilik, yangın söndürme tozu, bebek bakım malzemeleri (bebek sandalyeleri), koltuklar, yataklar, ahşap kapılar ve iç kapı takımları, inşaatda kullanılan içi boş profiller, çelik borular, elektrik izolatörleri, okul çantaları, deri ve deri benzeri ürünler (sandıklar, valizler ve evrak çantası; el çantası; cep veya çanta eşyaları; kap özelliği taşımayan deri eşyaları; kap özelliğine sahip olmayan kılıflama eşyaları), bağlantı parçaları, içme suyu tesisatı için esnek borular, plastik borular: basınçlı hava ile uygulamalar için tekstil takviyeli çeşitleri, su için kullanılan tekstil ile güçlendirilmiş termoplastik borular, suyun emilmesi ve boşaltılması için kauçuk hortumlar, su için kullanılan tekstil takviyeli kauçuk hortumları, bina içi sıcak ve soğuk su tesisatları için çok katmanlı kanalizasyon sistemleri: borular, mutfak eşyaları (ocaklar için kullanılanlar), inşaat nalburiyesi: kilit silindirleri ve gömme kilitler, kendinden yapışkanlı bantlar, çelik levhalar ve şeritler, basınçlı servis için çelik levhalar ve şeritler, ortam ve yüksek sıcaklıklarda belirtilen özelliklere sahip alaşımsız ve düşük alaşımlı çelikler, basınçlı servis için çelik levhalar ve şeritler - teknik teslim koşulları/belirtilen özelliklere sahip nikel ile düşük sıcaklıklarda belirtilen özelliklere sahip alaşımlı çelikler ürünleri. Bu ürünlerin uygunluk kontrollerinin Fas gümrük kontrol noktalarında gerçekleştirilmesi, mezkur ürünler dışında kalan sanayi ürünlerinde uygunluk kontrollerinin ise ilk paragrafta bahsedildiği üzere çıkış ülkelerinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu ürün gruplarına ilişkin listelere aşağıdaki bağlantılardan ulaşmak mümkündür.

Menşe ülkesinde uygunluk kontrolüne tabi tutulması gereken ürün listesine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılabilir:

<https://www.mcinet.gov.ma/sites/default/files/Liste%20des%20produits%20contr%C3%B4l%C3%A9s%20%C3%A0%20l'Origine%20version%2017-05-2025.pdf>

Fas'ta, varış noktasında uygunluk kontrolüne tabi tutulması gereken ürün listesine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılabilir:

<https://www.mcinet.gov.ma/sites/default/files/Liste%20des%20produits%20contr%C3%B4l%C3%A9s%20au%20Maroc%20version%2017-05-2025.pdf>

İthalat kontrolüne tabi olan sanayi ürünleri ve bunlara ilişkin standartların listesi ve ilgili düzenlemeler ve standartlar:

<https://www.mcinet.gov.ma/sites/default/files/inline-files/liste%20NMO%20et%20reglementation%20technique%20V%2023-01-2025.pdf>

Uygunluk belgeleri alanında yapılan mevzuat değişikliği uyarınca, 15 Ocak 2025'ten itibaren, uygunluk sertifikasının menşe ülkesinde alınması gerektiğinde (dahi) buna yönelik başvurunun Fas'ta yerleşik ithalatçı firma tarafından Fas dış ticaret platformu "Portnet" üzerinden yapılması gerekmektedir.

Fas'a ihracat yapan firmalarımızdan edinilen bilgilere göre, bu süreç, ihracatçının menşe ülkesinde yaptığı uygunluk sertifikası başvurusundan daha uzun sürmektedir.

Yeni uygulama sonrasında, ihracatçılarımız ile Fas'taki ithalatçıları arasındaki koordinasyon söz konusu işlemlerin sorunsuz yapılabilmesi bakımından daha önemli hale gelmiştir.

Ambalaj, Paketleme ve Etiketleme

İstisnaları olmakla birlikte, genel kural olarak Fas pazarında satışa sunulan herhangi bir ürün etiketinin şu özelliklere sahip olması beklenmektedir:

- 1) Ürün tanımlaması,
- 2) Ürün türü,
- 3) Ürün kaynağı (ithal ürünler için menşe ülke ve Fas'ta üretilen ürünler için üretim yeri, piyasaya sokulmaktan sorumlu kişinin adı ve adresi),
- 4) Ürünün miktarı,
- 5) Ürünün bileşimi ve kullanım talimatları.

Etiket görünür, okunaklı, silinmez olmalı, eğer etiket yabancı dilde yazılmış ise Arapça çevirisi bulunmalıdır (ilaveten Fransızca da konması mümkündür ama zorunlu olan Arapça olandır). Gıda ürünlerinin etiketlenmesine daha hassas bakılıp “asgari dayanıklılık” ve “son kullanma tarihi” gibi birçok zorunlu bilgilere yer verilmesi beklenirken ilaç, kozmetik ve zanaat ürünlerine özgü etiketleme şartları ayrıca düzenlenmiştir. Öte yandan, herhangi bir ithalatçı için, asgari dayanıklılık için kalan sürenin, ithalat sırasında bu dayanıklılığın süresinin en az ¼'ine eşit olması yükümlülüğü getirilmiştir.

Teknik Engeller

Piyasaya arz edilen tüm ürünlerin güvenli ve kaliteli olmasını sağlamak ülkelerin en temel öncelikleri arasındadır. Bu amaçla, ürünlerin uyması gereken teknik kriterler (standartlar ve teknik düzenlemeler) ile ürünlerin bu kriterlere uygun üretildiğini belgeleyen uygunluk değerlendirmesi işlemlerine günümüzde daha fazla başvurulmaktadır. Standartlar, teknik düzenlemeler ve uygunluk değerlendirmesi prosedürleri, sınai, ekonomik ve ticari gelişmeye katkıda bulunan, insan can ve mal güvenliğini korumayı amaçlayan, modern ekonominin ve standardizasyon sisteminin temel taşlarıdır.

Bununla birlikte, standartlar, teknik düzenlemeler ve uygunluk değerlendirmesi işlemleri çoğu zaman insan sağlığı ve güvenliği gibi meşru amaçların ötesinde ticarete teknik engeller olarak adlandırılan ve uluslararası ticaretin serbest akışını olumsuz etkileyen engellere yol açmaktadır. Uluslararası kabul görmüş standartlardan farklı teknik kriterler belirlenmesi ve gerektiğinden katı test ve belgelendirme işlemlerinin zorunlu kılınması bu alandaki en önemli sorunlardır. Şeffaf bir şekilde kabul edilmeyen ve uygulanmayan bu düzenlemeler ihracatçı firmalar açısından ek külfet ve maliyetlere de yol açmakta ve rekabet edebilirliklerini güçleştirmektedir. İhracatta karşılaştığımız ticarete teknik engellerin önlenmesi, sürdürülebilir ihracat artışının sağlanması açısından da önemlidir.

Bu kapsamda, T.C. Ticaret Bakanlığı Ürün Güvenliği ve Denetimi Genel Müdürlüğü internet sayfasında konu ile ilgili ayrıntılı bilgi mevcuttur (<https://teknikengel.ticaret.gov.tr/>). Ticarete Teknik Engeller İnternet Sitesi, ihracatçılarımızın ticarete teknik engeller alanında yararlanacağı ve etkin olarak kullanacağı temel bir platform olarak yapılandırılmıştır. Bu çerçevede; ihracata konu ülkenin ticarete teknik engeller uygulamaları hakkında bilgi sahibi olunabilmekte, ihtiyaç duyulan ülke mevzuat ve uygulamaları hakkında ilave bilgiler Bakanlığımızdan talep edilebilmekte ve ihracatta karşılaşılan ticarete teknik engeller interaktif

olarak Bakanlığımıza bildirilebilmektedir. Ticarete Teknik Engeller İnternet Sitesine üyelik suretiyle ilgilenilen ülke ve ürün gruplarına ilişkin taslak düzenlemeler e-posta ile günlük olarak gönderilmektedir. Ayrıca, firmalarımız ihracatlarını olumsuz etkileyebilecek diğer ülke düzenlemelerini taslak aşamasında öğrenip yorum yapabilmektedir. Ticarete Teknik Engeller İnternet Sitesine üyelik ücretsizdir.

Fas'ta gümrüklerde ortaya çıkan uygulama sorunlarının teknik engele dönüşebildiği gözlemlenmektedir. Bu durum, genel bir yaklaşım problemi olarak görülebilir. Sadece Türk şirketlerin değil, tüm şirketlerin karşılaştığı problem niteliğindedir. Gümrüklerde işlemlerin elektronik olarak gerçekleştirilmeye başlanması ile sorun azalmış görünse de, zaman zaman gümrük kontrolleri, laboratuvar testleri, yapılan örneklemeler ve denetimlerin gecikmesi gibi durumlar tarife dışı bir engel veya önlem haline gelebilmektedir. Bu noktada, Ticaret Müşaviri tarafından ilgili kurum ve kişiler nezdinde yapılan resmi girişimlerin sonuç verdiği daha önce defalarca gözlemlenmiştir.

Öte yandan, ülkemizin pazar payının artması ile birlikte gümrük problemleri konjonktürel olarak artma veya azalma gösterebildiğinden sürekli takibinin yapılması gerekmektedir. Firmalarımızın bu tarz problemlerinde Ticaret Müşavirinin girişimi önemli bir destek faktörü olabilmektedir. Söz konusu sorunların ivedilikle Müşavirliğe aktarılması sorunu çözmede önemli görülürken ihracatın ilk aşamasında, ülkede uygulanan standartlar, bazı ürünlerde istenen ilave belgeler, sağlık sertifikaları, kontrol prosedürleri yetkili laboratuvarlar vb. gibi konularda Müşavirden bilgi almak birçok problemi ortaya çıkmadan önleyecektir.

Bazı gıda ürünlerinin ithalat ve ihracatı sırasında, ürünlerle ilgili "sağlık sertifikaları" konusunda her ürün bazında iki ülkenin yetkili makamlarının üzerinde mutabık kaldığı sağlık sertifikaları olmadan ithalat ve ihracat gerçekleştirilememektedir. Bu durum her iki ülke için dış ticaret işlemlerinin zaman zaman yavaşlamasına sebep olmaktadır. Söz konusu sağlık sertifikalarının iki ülke yetkili makamları tarafından onaylanması sürecinde Fas tarafının zaman zaman yavaş hareket ettiği durumlar olabilmekte ve teknik engel haline gelebilmektedir. İki ülke tarafından mutabık kalınan mevcut sağlık sertifikalarının listesine (<https://www.onssa.gov.ma/controle-a-limportation-et-a-lexportation/importation-des-produits-alimentaires-2/produits-animaux/modeles-de-certificat-sanitaire/>) bağlantısından ulaşmak mümkündür. 01 Ocak 2024 tarihi itibarıyla, Fas Gıda Güvenliği Ulusal Ofisi (ONSSA) tarafından, Fas'a insan tüketimine yönelik gıda ürünlerinin ihracatını yapan yurtdışında yerleşik firmaların kayda alınması için bir platform oluşturulmuştur. Söz konusu platforma (<https://amex.onssa.gov.ma/Account/Login?ReturnUrl=%2F>) adresinden ulaşılabilir.

Fas Krallığına yapılacak olan ihracatlarda ürün güvenliği ve kalite açısından zorunlu şekilde bazı belgelendirmeler talep edilmektedir. Uygunluk sertifikaları konusunda raporumuzun ilgili kısmında gerekli bilgiler verilmiştir. Bunlara ilave olarak, veteriner sağlık sertifikası (ilgili kurum: ONSSA), bitki sağlığı sertifikası (ilgili kurum: ONSSA), et ürünleri için "helal sertifikası" (ilgili kurum: IMANOR), ilaç, kozmetik ve medikal cihazlar için "tescil sertifikası" (ilgili kurum: Sağlık Bakanlığına bağlı İlaç ve Sağlık Ürünleri Ajansı-AMMPS) istenen bazı diğer sertifikalardır. Bu sertifikaların temininde yaşanan zorluklar veya muhtemel keyfi uygulamalara mahal verilmemesi için ihracatçılarımızın önceden detaylı bir şekilde bilgi sahibi olarak ürünlerini ihraç etmelerinin ve ithalatçıları ile yakın iletişimde olmalarının önemli olduğu düşünülmektedir.

2. PAZARIN ÖZELLİKLERİ

Fikri, Sınai Mülkiyet Hakları

Fas genelinde ticari haklar ile sınai mülkiyetin (ticari markalar, patentler, endüstriyel tasarımlar) korunmasından; ayrıca, kayıtlı şirket tüzel kişiler ve ulusal alanda ticari faaliyet gösteren gerçek kişilerle ilgili merkezi ticaret sicilinin tutulmasından sorumlu kurum Fas Sanayi ve Ticaret Mülkiyet Ofisidir (Office Marocain de la Propriété Industrielle et Commerciale, www.ompic.org.ma). Söz konusu kurum, sınai mülkiyet haklarının ulusal sicillerini, ticari markaları, patentleri, endüstriyel tasarımları, coğrafi endikasyonları ve menşe başvurularını yürütmektedir.

Markaların, patentlerin ve endüstriyel çizim ve tasarımların ulusal ve uluslararası düzeyde korunması için ticari marka sahibinin kendi markasını Fas'ta OMPIC'e kaydettirerek hem faaliyet gösterdiği ülkede hem de uluslararası düzeyde korunma sağlaması mümkündür. OMPIC, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından yönetilen uluslararası "Madrid Sistemi"ne uygun faaliyette bulunmaktadır.

Herhangi yerel bir markanın ulusal ve uluslararası düzeyde korunmasının sağlanması için ilk önce marka ulusal düzeyde kayıt ettirilmeli devamında söz konusu kayıt gerçekleştikten sonra 6 ay içerisinde uluslararası marka olarak adı geçen kuruma kaydının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu marka kayıt işlemi sırasında ihtiyaç duyulan belgelere aşağıda yer verilmektedir:

- M11 formu
- Markanın siyah ve beyaz renkli iki modeli/nüshası (ulusal kayıttaki nüsha ile aynı olmalı)
- Markanın renkli iki modeli/nüshası (ulusal kayıttaki nüsha ile aynı olmalı)
- Varsa vekaletname
- Form MM1, MM2 veya MM3

Bir patentin kayıt ettirilmesi için kurum tarafından sağlanan formlarla birlikte, buluşun bir açıklaması, hangi alanda olduğu bilgisi, buluş öncesi teknik vaziyet bilgisi, çözüm getirilen teknik problemin tarifi ve buluş tarafından sağlanan çözüm ve endüstriyel uygulamaların ne olduğu, aranan korumanın amacını ve sınırlarını tanımlayan bir açıklama, gerekirse buluşun anlaşılması için çizimler ve bunun yanında buluşun teknik içeriğini özetleyen bir açıklama da ilgili kuruma verilmelidir. Patent, ilk başvuruda ulusal bir haktır, sadece Fas'ta ya da koruma altına alınması istenen ülkelerde başvuru gerçekleştirilerek bu ülkelere özgü olmak üzere koruma sağlanabilir. Diğer taraftan, patentin uluslararası düzeyde koruma altına alınabilmesi için bölgesel sistemlere bağlı ülkeler için bölge ofislerine (OEB, ARIPO, OAPI, OEAB) veya Dünya Fikri Mülkiyet Örgütüne (WIPO) başvuru yaparak, Fas dahil olmak üzere Patent İşbirliği Anlaşmasına bağlı 145'ten fazla ülkede koruma sağlanabilmesi mümkündür.

Endüstriyel çizim ve tasarımların korunması için adı geçen kurumdan temin edilen D1 formu, grafik veya fotoğraflı çizimlerin iki kopyası, kısa bir açıklama ve varsa vekaletname ile başvuru gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Patent başvurusuna benzer şekilde endüstriyel çizim ve tasarımların uluslararası düzeyde korunabilmesi için de bölgesel sistemlere bağlı ülkeler için

bölge ofislerine (OEB, ARIPO, OAPI, OEAB) veya Dünya Fikri Mülkiyet Örgütüne (WIPO) başvuru yaparak, Fas dahil olmak üzere Lahey Anlaşmasına bağlı ülkelerde koruma sağlanabilmesi mümkündür.

Dağıtım Kanalları

Fas, halen geleneksel pazar yapısını sürdüren ülkelerden biridir. Kazablanka merkezli olarak örgütlenmiş olan sektörel bazda büyük distribütör ve ithalatçılar tarafından Fas'ın şehirleri içerisinde yer alan "Medina" denilen alanlara ürünler dağıtılmaktadır. Ürünler burada son dağıtıcıya (yahut oraya gelen nihai tüketicilere) ulaştırılmaktadır. Ürünler Fas'ta çoğunlukla küçük esnaf olarak tabir edeceğimiz (bakkal vb.) dağıtıcılar tarafından nihai tüketiciye ulaştırılmaktadır. Tüm perakende sektörünün içerisinde bu şekilde gerçekleştirilen geleneksel ticaretin payı çok yüksek ve %80 seviyesindedir.

Fas'ın dağıtım pazarının toplam değerinin yaklaşık 200 milyar dirhem (yaklaşık 22 milyar ABD doları) olduğu düşünüldüğünde geleneksel ticaretin payının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Sektörün, GSYH'ya katkısı %8 olarak değerlendirilirken, ülkenin ikinci istihdam sağlayıcısı olarak nitelendirilmektedir. Modern dağıtım kanalları gelişmekle birlikte, halen seviyesi %20 civarındadır.

Modern dağıtım alanında bulunan başlıca firmalar pazar payı büyüklüğü sırasına göre Marjane (Fas), Label Vie (Fransız), Bim (Türk), Aswak Assalam (Fas), Kazyon'dur (Mısır). Fas'ın distribütörlük pazarına yeni giren Kazyon market zinciri, 2023 yılı Ekim ayından bu yana yaklaşık 116 mağaza açmıştır.

Tüketici Tercihleri

Ülkemiz, 2023 rakamlarına göre, Fas'ın ithalatında 5'inci sırada yer almakta ve Fas'ın dış ticaretinden aldığı payı sürekli olarak artırmaktadır. İspanya ve Fransa komşu ülkeler olmalarının yanı sıra tarihsel olarak güçlü ilişkilere sahiptir. Bu durum, ithal ürünlere yönelik algı üzerinde de önemli bir etki yaratmakta, bu ülke ürünlerinin kalite algısı itibarıyla üst sırada yer almasına neden olmaktadır. Buna rağmen ülkemiz ürünleri, bu ülkelerin ürünleri ile aynı kategoride hatta birçok sektörde daha üst seviyede değerlendirilmekte, fiyat avantajı ile de daha çok tercih edilir hale gelmektedir. Ülkemiz ile Fas arasındaki tarihsel dostluk ve dini bütünlük ile birlikte değerlendirildiğinde, Faslı tüketicinin gözünde Türk malı kaliteli ürünle eşdeğer görülmekte, tüketici tercihleri açısından özellikle orta ve orta üst gelir grubu tarafından ilk tercih edilen ürünler olarak yerini almaktadır. Kültürel olarak Fas halkı Türk insanını kendine yakın hissetmekte, ülkede Türk dizileri beğeniyle takip edilmektedir. Bu durum, genel ülke imajımıza katkı sağlarken ülkemiz menşeli ürünlere olan ilgiyi de artırmaktadır.

Ülkemizin öne çıktığı sektörlerde rakip olarak Avrupa ülkeleri ve bunların içerisinde İspanya ve Fransa başta gelirken Almanya, İtalya ve Portekiz de diğer rakiplerimiz olarak gösterilebilir. Bunun dışında, Çin ve ABD, Avrupa dışından rakip ülkeler konumundadır. Bu ülkelerle rekabette otomotiv ve yedek parçaları, tekstil, hazır giyim ve ev tekstili, makine ve aksamı,

plastik ürünler, buzdolabı, soğutucular, elektrikli alet ve cihazlar, temizlik ve hijyen, kağıt ve kağıt ürünleri, mobilya ve ahşap ürünleri, medikal ve kozmetik, inşaat ve yapı malzemeleri sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğümüzün olabileceği düşünülürken, Fas halkının Müslüman bir halk olması ve helal ürün tüketme hassasiyeti ile birlikte düşünüldüğünde, bu vurgunun ülkemiz ürünlerine üstünlük sağlamada kullanılabileceği değerlendirilmektedir. Ülkemiz mallarına ilişkin özellikle Faslı tüketici nezdinde oluşan olumlu algının bozulmadan devam ettirilerek pazar payımızın artırılması adına yapılacak çalışmalar önem arz etmektedir. Zira firmalarımızın; ürün kalitesi, satış sonrası servis hizmeti, sipariş sonrası teslimat süresi gibi hususlarda Fas'taki ithalatçı firmalarla yaşadığı tekil anlaşmazlıklar, ülkemiz firmaları ve ürünlerinin imajını zedeleyebilmekte, zaman zaman Faslı firmalarca Müşavirliğimize yapılan şikayetlerde bu hususlar dile getirilmektedir.

Fas pazarına girişte ikili görüşmeler ve fuar katılımları öne çıkarken, Faslı ithalatçılar kültürel olarak yüz yüze görüşmeyi önemsemekte ve mutlaka ticaretin bir aşamasında tesis ziyareti gerçekleştirmek istemektedir. Diğer taraftan, birçok sektörde tam rekabetin olmadığı ve monopol veya oligopol yapıların bulunduğu Fas'ın ekonomik yapılanmasında güçlü bir partnerin pazara ilk girişte avantaj sağlayacağı kesin olmakla birlikte ilerleyen zaman içerisinde söz konusu ortaklıkların problemlili hale geldiği gözlemlenmiştir. Bu sebeple, ticaret belirli bir doyuma ulaştıktan sonra firmalarımızın yerelleşmesi ve kendi şubeleri veya şirketleri aracılığıyla yola devam etmeleri gerekebileceğini "B planı" olarak akılda tutmalarında fayda vardır. Fas'ın büyükşehirleri dışında, az gelişmiş bölgelerde de ciddi pazar payı söz konusu olduğundan dağıtım ağı kuvvetli olan ticari ortaklıklar daha başarılı olmaktadır. Reklam tanıtım faaliyetleri kesinlikle etki ederken tedarik zincirinde aksamaların önüne geçilmesini sağlayacak önlemler de önem arz etmektedir.

Makine ve bağlantılı sektörlerde olduğu gibi satış sonrası destek gerektiren ticari ilişkilerde Faslı işletmelerin tecrübe ve bilgi eksikliği göz önüne alınarak sözleşme dışına çıkılsa bile Faslı alıcıya gerekli desteğin verilmesi diğer önemli bir konudur. Özellikle kurulum, montaj gerektiren makinelerle ilgili süreden bağımsız gerekli desteğin sağlanması, sonraki satışları doğrudan etkilemektedir.

Kamu İhaleleri

Fas genelinde kamu ihale ve alımlarının asgari 21 ila 45 gün önceden gazetelerde duyurulması zorunludur. Ayrıca, kamu kurumlarının ihalelerinin tek bir kaynaktan duyurulması amacıyla internet üzerindeki kamu ihale portalı (<https://www.marchespublics.gov.ma>) şeffaflığın sağlanmasında önemli bir araç olarak hayata geçirilmiştir. Bu adresten tüm ihale duyurularına ulaşılabilirdiği gibi ihale usulleri hakkında da bilgi almak mümkündür. Buna ilave olarak, projelerin sahibi olan kamu kurumları da ihale ilanlarını kendi internet sitelerinde duyurmaktadırlar. "Marchéspublics" internet sitesine şartnamelerin ve diğer teknik detayların yüklenmesi, uzaktan tüm detaylara erişimi mümkün kılmakta ve kolay bir şekilde tüm ihalelerin takip edilebilmesine ve teklif hazırlanmasına olanak vermektedir. Ayrıca portala firmalar tarafından üye olunabilmekte, bu durumda üye sektör bazlı yeni açılan ihaleler hakkında portal tarafından haberdar edilmektedir.

3. ÖNEMLİ SEKTÖRLER

Tarım ve Hayvancılık

2008 yılında Fas Tarım, Balıkçılık, Kırsal Kalkınma, Su ve Ormanlar Bakanlığının başlattığı Yeşil Fas Planı'nın sayesinde da katkısıyla, tarım sektörünün GSYH'sı 2008-2021 döneminde %5,25 ortalama yıllık artışla 127 milyar dirhem seviyesine ulaşmış olup 2024 yılı itibariyle ulusal GSYH'nın %12'sini oluşturmuştur. Tarım sektörü aktif iş gücünün %26,3'üne istihdam sağlamakla birlikte kırsal nüfusun yaklaşık %70'i geçimini doğrudan tarımdan sağlamaktadır. Fas'ın ihracatının %15-20 si tarım sektörü tarafından gerçekleştirilmektedir.

Tüm tarım alanlarının sadece %18'i sulanabilir durumdadır ve tarım sektörü yağışlara bağımlıdır. Bu sebeple tarımsal üretimde yağışlardan dolayı dalgalanmalar yaşanmakta, ülkenin ekonomik büyümesi ise temelde tarımdaki değişmelere bağlı olarak değişmektedir. Ülkede son 6 yıldır devam eden kuraklık nedeniyle retarımsal koltede ve ekili arazi yüzdesinde ciddi düşüşler meydana gelmiş, ayrıca ülkenin genel ekonomik büyüme oranı olumsuz etkilenmiştir.

Fas tarım sektörü 3 başlık altında düşünülebilir:

- 1) Modern, "özel sektör" niteliği taşıyan, sulanabilir, kapitalize edilmiş, daha ziyade ihracat odaklı üretim (meyve ve sebzeler),
- 2) Büyük kapasiteli barajlarla tarım yapılan süt, şeker, tohum ve lokal marketler için sebze ve meyve üretimi,
- 3) Yağmura bağlı üretim yapılan kuzey batıda daha uygun koşullu hububat, zeytin, kırmızı et, süt, bakliyat üretimi ve daha az uygun koşullarda güney ve doğuda çoğunlukla hububat üretimi ve yoğun olmayan küçükbaş hayvancılık.

Tarımın önemli bir kısmı özellikle gübre, zirai ilaçlar ve makineleşme açısından geleneksel yollarla gerçekleştirilirken, tarım sektörü ölçek ekonomilerinden yararlanmakta zorlanmakta, tarım sektörünün modernizasyonu için ise gerekli sermaye birikimi sağlanamamaktadır. Yabancı yatırımlar hükümet tarafından özendirilirken (istihdam, yeni teknoloji transferi ve dünya ekonomisine eklemlenme için), yabancı yatırımcılar için temel alanlar zeytin, üzüm, turunç, süt ve tropikal meyveler olarak özetlenebilir. İhraç edilen ürünler ise temelde, taze meyveler (özellikle turunçgiller ve kırmızı meyveler), sebzeler (başta domates olmak üzere), zeytin ve zeytinyağı ile deniz ürünlerinden oluşmakta ve temelde Avrupa Birliğine (3,4 milyar avro-2024) ihracat yapılmaktadır. Eylül 2024 sonu itibarıyla ülkenin tarım ürünleri ihracatı yaklaşık 6 milyar avro olarak hesaplanmıştır.

Sanayi

2022 yılı itibariyle Fas sanayi sektörü ülke GSYH'sının %27,1'ini oluşturmaktadır. Sektör aktif nüfusun %12,2'sine istihdam yaratırken, sanayi sektörleri içerisinde ise gıda, otomotiv, tekstil, konfeksiyon, kimya, mekanik-metalürji, elektrik-elektronik sektörlerinin öne çıktığı görülmektedir.

Öte yandan, Fas Yüksek Planlama Komisyonu (HCP) tarafından açıklanan sanayi sektörünün gelişimine ilişkin güncel rakamlara ise özet şekilde aşağıda yer verilmektedir.

Sanayi Sektörü GSYH'sı (Milyon Dirhem)			
	2021	2022	2023
Alt Sektör			
Madencilik Sanayisi	28 525	21 974	21 376
İmalat Sanayisi	174 700	175 708	180 473
Elektrik, Gaz, Su, Arıtma ve Atık Yönetimi	35 438	33 863	34 108
Altyapı Sektörü	64 073	61 685	61 433
Sanayi Sektörü (Toplam)	303 820	295 588	299 542

Hizmetler

Fas'ın hizmet sektörü ülkenin en çok istihdam yaratan sektörü olup, 2023 yılı itibariyle GSYH'nın %62,7'sini yaratmıştır. Sektör yaklaşık 5,87 milyon kişiye istihdam sağlarken, ticaret ve otomobil onarımı, taşımacılık ve depolama, konaklama ve yiyecek hizmetleri, bilgi ve iletişim ile genel kamu yönetimi ve sosyal güvenlik faaliyetleri tüm sektörün faaliyetlerinin %53,9'ünü temsil etmiştir.

Aşağıda, Fas Yüksek Planlama Komisyonu (HCP) tarafından sağlanan hizmet sektörlerinin GSYH'sına ilişkin güncel rakamlara yer verilmektedir.

Hizmet Sektörleri GSYH'sı (Milyon Dirhem)			
	2021	2022	2023
Alt Sektör			
Ticaret ve Araç Onarımı (HCP Tarafından Tek Kategori Altında Toplanmıştır)	120 034	119 317	121 082
Taşımacılık ve Depolama	30 470	31 661	33 527
Otel ve Restoran Hizmetleri	23 038	38 705	47 815
Bilgi ve İletişim	35 930	37 287	38 600
Diğer Hizmetler (Finans Ve Sigortacılık, Girişimcilere Yönelik Hizmetler, Emlakçılık, Kiralama, Eğitim, Sağlık ve Sosyal Hizmet)	291 701	309 418	321 699
Kamu İdarelerinin Hizmetleri ve Sosyal Sigortacılık	123 605	129 796	132 655
Hizmet Sektörü (Toplam)	624 778	666 184	695 378

Madencilik

Fas'ın madencilik sektöründe, üretimin çoğu fosfat olmak üzere, 2021 yılında 41 milyon ton maden (38,1 milyonu fosfattır) üretilmiştir. 2023 yılı itibarıyla madencilik sektörünün GSYH'ye katkısı %10 olarak hesaplanırken, bu üretim seviyesi ile sektör aynı zamanda genel ihracattan %19,2 pay almıştır. 2021 yılı itibarıyla sektörün cirosu 100 milyar dirheme (yaklaşık 9,59 milyar USD) ulaşmıştır. Sektörde 2023 yılı itibarıyla 49.000 kişi istihdam edilmektedir. 2021 yılı toplam madencilik ihracat rakamı 85,7 milyar dirhem (yaklaşık 8,25 milyar USD) olarak

gerçekleşmiştir. Fas, gümüş (dünyada 17. ve Afrika'da birinci), kobalt (dünyada 12. ve Afrika'da üçüncü), nikel (dünyada 28. ve Afrika'da altıncı) ve barit (dünyada dördüncü ve Afrika'da birinci) gibi minerallerin üretiminde dünyada önemli bir konuma sahiptir.

Kamuya açık kaynaklarda dünya çapında 69 milyar ton fosfatlı taş bulunduğu ifade edilirken söz konusu rezervlerin yaklaşık %72,4'lük kısmına tekabül eden 50 milyar tonun Fas'ta bulunduğu ifade edilmektedir.

Fosfat dışında diğer mevcut madenlere ilişkin yatırımların geliştirilmesi de hedeflenmektedir. Ülkede altın, gümüş, kükürt, çinko, kobalt, bakır, kalay, barit, nikel, kurşun, demir önemli madenler olarak öne çıkarken, sınırlı olmakla birlikte bentonit, karbonitler, niobium, molibden, uranyum, flor, baryum, silikon, talk, polimer, manyezit, potas, manganez, alçıtaşı, perlit, baritin, zirkonyum, kalsit, mika bulunabilen diğer madenlerdir.

Enerji

Fas genel olarak, kısıtlı doğal kaynaklara ve başta enerji olmak üzere birçok sektörde dışa bağımlı bir ekonomiye sahiptir. Fas, enerji üretimi tüketimini karşılamayan bir ülke olarak net enerji ithalatçısıdır. Ülkenin enerji talebi 2010-2023 döneminde yıllık %4'lük artış göstermiştir. 2023 yılı itibarıyla, Fas'ın ulusal elektrik enerjisi talebi bir önceki yıla göre %4 artarak 43,95 Terawattsaat (TWh) olarak gerçekleşmiştir. Bu talebin yaklaşık %96'sı yerel üretimle karşılanmıştır.

2023 yılında, yenilenebilir ve fosil enerjilerden üretilen elektrik 42,38 TWh olarak gerçekleşmiş olup kurulu üretim kapasitesi Fas Ulusal Enerji Regülasyonu Kurumu ANRE verilerine göre 11,42 Gigawatt (GW) olarak değerlendirilmiştir. 2023 yılı itibarıyla, ülkenin yenilenebilir enerji kurulu kapasitesi bir önceki yıla göre %11,1 artarak 4.618 MW'a ulaşmış ve toplam kurulu kapasitenin %40,4'ünü temsil etmiştir. Yenilenebilir enerji kurulu kapasitesinin dağılımı şu şekilde özetlenebilmektedir: rüzgar enerjisi (2.017 MW), güneş enerjisi (830 MW), hidrolik enerji (1.771 MW). Fas'ın yenilenebilir enerjilerin kurulu kapasitedeki payları şu şekildedir: hidroelektrik enerjisi (%15,5), rüzgar enerjisi (%17,7), güneş enerjisi (%7,3).

4. PAZARDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR VE DİĞER BİLGİLER

İş Kültürü

Fas'ta geleneksel ticaret kanalları birçok sektörde pazarın önemli bir kısmına halen hakim bulunmaktadır. Kazablanka merkezli büyük distribütörler ve ithalatçılar üzerinden Fas pazarının tamamına ürün gönderebilmek mümkün iken, ödeme konusunda ithalatçılar tarafından genellikle vade talep edilmektedir.

Fas kambiyo rejimine göre, Fas'a yapılan ve fatura bedeli 200.000 Fas dirhemine (MAD) kadar (yaklaşık 22.000 ABD doları) olan ithalat işlemlerinde fatura bedelinin tamamı avans olarak peşin ödenebilmektedir. Ancak, fatura bedeli 200.000 MAD'ın üstünde olan ithalat işlemlerinde peşin ödeme oranı %30 ile sınırlandırılmıştır.

Dolayısıyla, Fas'a yapılacak ihracatta fatura bedelinin 200.000 MAD'ı geçmesi halinde bunun %30'unun peşinat olarak alınması, geri kalan %70'lik meblağ için akreditif/vesaik mukabili işlem yapılmasında fayda görülmektedir.

Fas'a ihracatta peşinat almak önem arz etmektedir, çünkü bazı Faslı firmalar muhtelif sebeplerle gelen malı gümrükten çekmeyip bekletebilmekte ve ihracatçıdan ürünü gümrükten çekmek için ekstra indirim talep edebilmektedir. Ayrıca, çeşitli sebeplerden dolayı eşyanın mahrece iadesinin söz konusu olması halinde, Fas Gümrük İdaresince ithalatçı tarafından herhangi bir ön ödeme yapıp yapılmadığı hususu da göz önünde bulundurulmaktadır.

Buna ilave olarak, Fas Gümrük İdaresinin, gümrük noktalarında bekleyen konteynerlere, eşyanın gümrüğe ulaştığı tarihten 45 gün sonra el koyma hakkı doğmaktadır. Fas'taki ithalatçı firma %30 peşinat ödediği zaman eşyayı gümrükten çekmeme riskine girmeyebilir.

Müşavirliğimizce, Fas'a ihracat yaparken bedeli 200.000 MAD'ı geçmeyen sevkiyatlarda mümkünse ödemenin tamamının sevkiyat öncesi alınmasının, bedeli 200.000 MAD'ı geçen sevkiyatlarda %30 peşinat alınmasının, kalan %70'lik ödemeyi garanti altına almak için akreditif veya vesaik mukabili işlem yapılmasının veya sigorta imkânlarından yararlanılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Pazara ilk girişte akreditifli ödeme yönteminin gerçekleştirilmesi önem arz ederken, gümrükten belirli bir süre çekilmeyen eşya millileştirildiği için bu uygulamayı pazarlık aracı olarak kullanabilen firmalar bulunabilmektedir.

Fuar katılımları önem arz ederken Faslı iş insanları genelde yüz yüze görüşmeyi mutlaka arzu ederler ve genelde üretim tesislerini ticaretin bir aşamasında ziyaret etme talepleri olur. Bu nedenle fuara katılacak firmaların potansiyel alıcılarla ilgili ön bir araştırma yapması, Ticaret Müşavirliğinden ön bilgi alması, mümkünse fuar öncesi veya sonrası için saha ziyaretleri de planlanmasının faydalı olduğu görülmektedir.

Alacak problemi anlamında çok sorunlu bir ülke olmamakla birlikte, zaman zaman aksamalar yaşandığı bilinmektedir.

Temel ticaret ortakları Avrupa ülkeleri olduğu için, uluslararası ticaret kurallarına çoğu Faslı firma hakimdir. Ancak, bunlar ithalat sırasında istenen belge, kontrol, sertifika vb. konulara bazen hakim olamayabilmektedirler, bu sebeple ihracatçılarımızın Ticaret Müşavirliğinden gerekli bilgileri temin etmesi önemlidir.

Para Kullanımı

Fas'ta ticari nitelikli işlemlerde nakit kullanımı düşükken günlük alışverişlerde (market vb.) oldukça yüksektir. Ticari işlemlerde ödeme aracı olarak en çok banka virmanı ve havalesi tercih edilirken banka kartı ile ödeme ve çek de yaygındır. Daha önce Centre Monétaire Interbancaire (CMI) tarafından paylaşılan bilgiler 2023 yılı rakamlarından sonra paylaşılmamaya başlamış olup, aşağıda, Fas Merkez Bankasının ülkedeki farklı ödeme yöntemlerinin kullanımı hakkında paylaştığı bilgiler yer almaktadır.

Virman ve Anlık Virman: Virman işlemleri 2024 yılı itibarıyla önemli bir artış kaydetmiştir. Toplam virman işlem sayısı yaklaşık 322 milyon işleme, tutarı ise 3.447 milyar Fas dirhemine ulaşmış olup, bu rakamlar 2023 yılındaki 229 milyon işlem ve 2.914 milyar Fas dirhemine kıyasla işlem sayısında %41 ve işlem tutarında %18 oranında artış anlamına gelmektedir.

Aynı dönemde, anlık virman işlemleri de dikkat çekici bir gelişme göstermiştir. İşlem sayısı 6 milyondan 16 milyona, işlem tutarı ise 21 milyar Fas dirhemden 62 milyar Fas dirheme yükselmiştir. Böylece 2024 yılında gerçekleştirilen toplam virman işlemlerinin %5'i işlem sayısı, %2'si ise işlem tutarı bakımından anlık virmanlarda oluşmuştur.

Banka Kartı: 2024 yılı sonunda, banka kartı sayısı 2023 yılında 20,2 milyon iken 22,6 milyona ulaşmıştır. 2024 yılında, toplam kartlı ödeme faaliyetleri (ödeme ve nakit çekim) 637 milyon işlemle 513 milyar Fas dirhem tutarında gerçekleşmiş olup, bu rakamlar 2023 yılına kıyasla işlem sayısında %5 ve işlem tutarında %3 oranında artış anlamına gelmiştir.

Kartla ödeme toplam oranı 2024 yılında işlem sayısı bakımından güçlü bir artış göstererek 2023'teki %31,8 seviyesinden %35,4'e yükselmiştir. Bu artış, hem Faslı kart sahiplerinin hem de Fas'ta bulunan yabancı kart sahiplerinin ödeme amaçlı kart kullanımındaki eş zamanlı artıştan kaynaklanmaktadır.

2024 yılında banka kartı ile yapılan ödeme işlemleri 226 milyon işlemle 93 milyar Fas dirheme ulaşmıştır. Böylece 2023 yılına kıyasla işlem sayısında %17, işlem tutarında ise %13 oranında bir artış kaydedilmiştir.

Faslı kart sahiplerinin yurtiçinde yaptığı ödemelerin büyük kısmını işlem sayısı bazında %80 oranında Elektronik Ödeme Terminali (EÖT) ödemeleri oluşturmakta olup, bunu %20 ile e-ticaret ödemeleri takip etmektedir. ATM üzerinden yapılan ödemeler ise neredeyse yok

denecek kadar azdır. Temassız EÖT ödemeleri, 2023'teki %46 seviyesinden 2024'te %59'a yükselerek EÖT'te şifreli ödemelerin (%21) önüne geçmiştir (2023'te %34).

2024 yılında, temassız EÖT ödemeleri işlem sayısı bazında artmaya devam ederek EÖT'te şifreli ödemelerin yerini almaktadır. Gerçekten de işlem sayısında %74 (2023'te %57) ve işlem tutarında %44 (2023'te %30) seviyesine ulaşmıştır.

2024 yılında banka kartı ile yapılan nakit çekim işlemleri 411 milyon işlemle 420 milyar Fas dirhem tutarında gerçekleşmiştir. Bu rakamlar 2023 yılında 413 milyon işlem ve 415 milyar Fas dirhem idi. Bu da işlem sayısında %0,5 oranında hafif bir düşüşü göstermektedir.

Faslı kart sahiplerinin yurtiçinde gerçekleştirdiği nakit çekimlerin oranı işlem sayısında %66'dan %63'e, işlem tutarında ise %80'den %78'e gerilemiş olup, bu düşüş kartla yapılan ödemelerin lehine gerçekleşmiştir.

Otomatik veznelerin (ATM) hizmet verme oranı 2024 yılında ortalama %96,23 ile 2023 yılındaki %96,55 seviyesine kıyasla hafif bir düşüş göstermiştir.

Çek: Çek kullanımındaki düşüş eğilimi 2024 yılında da devam etmiştir. Bu dönemde çekle yapılan ödeme işlemleri 30,1 milyon adetle yaklaşık 1.319 milyar Fas dirhem tutarına ulaşmış; 2023 yılına kıyasla işlem sayısında %3 oranında azalma, işlem tutarında ise %2 oranında artış gerçekleşmiştir. Bu rakamlar 2023 yılında bu değerler sırasıyla 30,9 milyon işlem ve 1.293 milyar Fas dirhem idi.

Otomatik Ödeme: 2024 yılında otomatik ödeme talimatı işlemleri 54,9 milyon adetle yaklaşık 321 milyar Fas dirhem tutarında gerçekleşmiştir. 2023 yılında bu rakamlar sırasıyla 53,1 milyon işlem ve 295 milyar Fas dirhem idi. Böylece işlem sayısında %3, işlem tutarında ise %9 oranında artış kaydedilmiştir.

Pasaport ve Vize İşlemleri

Fas ile Ülkemiz arasında vize muafiyeti bulunmaktadır. Pasaport geçerlilik süresi en az 6 ay olmak koşuluyla hususi, hizmet, diplomatik ve umuma mahsus pasaport hamilleri 90 gün süreyle vizeden muaftır. Avrupa Birliği vatandaşları Fas'a vizesiz gelebilirken, Fas vatandaşlarının Avrupa ülkelerine gidebilmesi için vize almaları gerekmektedir.

Resmi Tatiller ve Çalışma Saatleri

2025 yılındaki resmi tatiller aşağıda listelenmektedir:

01 Ocak 2025: Yılbaşı

11 Ocak 2025: Bağımsızlık Manifestosu Yıldönümü

14 Ocak 2025: Amazigh (Berberi) Yılbaşı

31 Mart 2025: Ramazan Bayramı

1 Mayıs 2025: İşçi Bayramı

07 Haziran 2025: Kurban Bayramı

27 Haziran 2025: Hicri Yılbaşı
30 Temmuz 2025: Taht Bayramı
14 Ağustos 2025: Oued Eddahab Bağımsızlığı
20 Ağustos 2025: Kralın ve Halkın Devrimi
21 Ağustos 2025: Gençlik Bayramı
5-6 Eylül 2025: Mevlid-i Nebevi
6 Kasım 2025: Yeşil Yürüyüş Yıldönümü
18 Kasım 2025: Bağımsızlık Bayramı

65.99 sayılı Çalışma Kanununa göre, tarımsal olmayan faaliyetlerde çalışan işçilerin yıllık mesai saati toplamı 2.288 saat, ayda en fazla 26 gün, haftada maksimum 44 saat ve günlük maksimum 10 saattir. Kanuna göre, çalışanlara haftata en az 1 tam gün (gece yarısından gece yarısına kadar) izin verilmelidir. Tarımsal faaliyetlerde çalışan işçilerin yıllık mesai saati toplamı ise 2.496 saattir.

Birçok resmi kurum ülkemize benzer şekilde 09.00 ile 18.00 saatleri arasında mesai yaparken, özel sektör de bazı istisnalar dışında buna paralel olarak mesai yapmaktadır. Çalışma günleri Pazartesi ile Cuma arası (Cuma dahil) iken hafta sonu tatilleri Cumartesi ve Pazar'dır.

Yerel Saat

Ülkemiz ile Fas arasında 2 saat zaman farkı bulunmaktadır. Fas'ta yerel saat yıl boyu yaz saatine göre (GMT+1) uygulanırken Ramazan ayına özgü olmak üzere 1 aylığına yerel saat GMT'ye göre ayarlanmaktadır.

5. ŞİRKET KURULUŞU VE İŞ YAPMA İLE İLGİLİ BİLGİLER

Şirket Türleri

Öncelikle Fas genelinde uygulanan tüm yasal mevzuat çerçevesinde yerli yabancı ayrımı yapılmamakta, bununla bağlantılı olarak şirket kurarken ya da benzeri resmi işlemlerde yerli ortak aranmamaktadır. Fas'ta genel olarak uygulaması bulunan şirket türleri; Limited Şirket (S.A.R.L), Anonim Şirket (SA), Ortak Adlı Şirket (SNC), Basit Komandit Şirket (SCS), Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket (SCA) olarak tanımlanabilirken en çok açılan şirket türü limited şirkettir (S.A.R.L). Yurtdışı şirketlerin şubesi açılabilceği gibi acenta ve irtibat bürosu kurulması da Fas mevzuatına göre mümkün bulunmaktadır.

Şirket Kurma Prosedürleri

Fas'ta şirket kurmak, ülkenin 12 şehrinde faaliyet gösteren Yatırım Merkezlerindeki (Centre Régionale d'Investissement-CRI) "Tek Gişe" uygulaması sayesinde büyük oranda kolaylaştırılmıştır. Yatırım Merkezlerine ilgili belgeler ile başvurulması halinde yerli ortak, garantör benzeri uygulamalara gerek kalmaksızın şirket kuruluşu gerçekleştirilebilmektedir.

Şirket kuruluşunda talep edilmesi muhtemel belgeler ve tahmini maliyetlerin kuruluş öncesinde ilgili yatırım merkezine gidilerek teyit edilmesinde, işlemlerde aksaklık yaşanmaması adına fayda vardır. Her şirket türü bazında değişebilmekle birlikte genel olarak şirket kurulumunun aşamaları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- **Aşama 1:** Negatif Sertifikası
Şirketin adının kullanımda olmadığını ve ticaret siciline kaydedilebileceğini gösteren belge (ONPIC'ten alınmaktadır).
- **Aşama 2:** Şirket Sözleşmesinin hazırlanması (Noter veya özel sözleşme şeklinde)
- **Aşama 3:** Kayıt Formunun Hazırlanması ve Sermaye Katkısının Belirlenmesi (eğer kurulan şirketin türü için isteniyorsa).
Söz konusu form işletme sermayesi şeklinde bir yapılanmaya gidilecekse hazırlanacaktır.
- **Aşama 4:** Ödenmiş Sermayenin Yatırılması
Şirket tarafından 8 gün içinde ödenmiş sermaye bankaya yatırılarak bankadan bu konu ile ilgili sertifika alınması gerekmektedir.
- **Aşama 5:** Kayıt ve Ödeme Bildirimi
- **Aşama 6:** Kuruluş Sözleşmesinin İbrazı ve Kayıt Süreçleri
Başvurular şirketin kurulacağı şehirde bulunan bölgesel yatırım merkezlerinde ilgili idarelerin yetkilileri tarafından sonuçlandırılacaktır.
- **Aşama 7:** Kurumlar Vergisi Kaydı ve Vergi Sicil Numarası
- **Aşama 8:** Ticaret Siciline Kayıt
- **Aşama 9:** Sosyal Güvenlik Kaydı
- **Aşama 10:** Yasal Duyurular Yapılan Gazeteler ve Resmi Gazetede Kuruluşun Yayımlanması.
Ticaret siciline kaydolduktan sonra en geç 1 ay içinde hem Resmi Gazetede hem de yasal duyuru yapılan gazetede kuruluşun yayımlanması gerekmektedir.

Şirket Kuruluşunda İstenmesi Muhtemel Belgeler:

- “Certificat Négatif” (Negatif Belgesi): Şirket adı almak için (1 asıl olmak üzere 4 nüsha düzenlenmelidir).
- Şirket Sözleşmesi: İmzalanmış olmalı ve yatırım merkezine kayıt yapılması gerekmektedir (2 asıl + 1 onaylanmış toplamda 5 nüsha).
- Eğer sermaye 100.000 DH’i geçerse Banka’dan alınacak sermaye mevduat sertifikası (1’i asıl olmak üzere toplam 3 nüsha)
- Genel Kurul Tutanağı: Eğer yönetici şirket sözleşmesinde atanmamış ise (1 asıl, 1 onaylanmış olmak üzere 4 nüsha).
- Eğer firma, başka bir firma ile ortak kurulacaksa o firmanın ticaret sicil kaydına ilişkin sertifika gerekmektedir (1asıl olmak üzere toplam 4 nüsha).
- Yönetici kimliği ve 4 nüsha fotokopisi (eğer Fas’ta ikamet ediyorsa ikamet kağıdının fotokopisi, yurtdışında ikamet ediyorsa pasaport fotokopisi).
- Yönetici Yemin Belgesi: Faslı ortaklar varsa ortaklarından herhangi birinin Fas’ta herhangi bir kamu kurumunda çalışmadığına ilişkin yemin belgesi (1 asıl olmak üzere 2 nüsha).
- Kira Sözleşmesi veya Mülkiyet Sözleşmesi (1 asıl olmak üzere 3 nüsha).
- “Formulaire Unique” (Tek Form): yönetici tarafından imzalanmış ve onaylanmış (4 asıl nüsha)
- Doktorluk, eczacılık gibi bir faaliyet için açılacaksa ruhsat veya diploma fotokopisi zorunludur (4 nüsha).
- Pasaport fotokopisi.

Sosyal Güvenlik Uygulamaları

Fas’ta zorunlu sigorta uygulaması vardır ve takibi çok sıkı bir şekilde yapılmaktadır. Kamu sağlık sistemi açısından bakıldığında CNOPS (La Caisse Nationale des Organismes de Prévoyance Sociale) kamuda çalışanlar için ve CNSS (La Caisse Nationale de Sécurité Sociale) özel sektörde çalışanlar için oluşturulmuş sosyal güvenlik kurumlarıdır.

Sistemde özel sigorta şirketlerinin de faaliyetleri bulunmaktadır. Genelde tamamlayıcı sağlık hizmetleri sigortası gibi düşünülmektedir. Bireysel ve grup anlaşmalarına izin vermektedir. Bu özel sigortanın kapsadığı ürünler ve ödeme oranları genelde talebe göre şekillendirilmektedir.

Bankacılık Mevzuatı

Fas’ta bankacılık faaliyetleri ile ilgili alanları düzenleyen temel mevzuat “Bankacılık Kanunu”dur. Bankacılık sektörü Afrika ülkelerine göre oldukça gelişmiş durumdadır. Afrika’nın en büyük 10 bankası arasında 3 Fas bankası bulunmaktadır. Temel ticaret ortaklarının Avrupa ülkeleri olması sebebiyle akreditif dahil uluslararası ödeme yöntemleri ticaret hayatında yoğun kullanılmakta ve bilinmektedir. Fas genelinde yabancılar tarafından açılacak banka hesapları konusunda belirli sınırlamalar getirilmiştir. Aşağıda listelenen hesaplar dışında yabancıların bankada başkaca bir hesap açabilmeleri mümkün değildir.

- Döviz Hesabı: Fas'ta yerleşik olan veya olmayan yabancı kişiler, yabancı yasal temsilciler, Faslı bankaların yabancı temsilcileri, serbest bölgede bulunan şirketler ile finansal offshore bölgelerinde yer alan şirketler söz konusu hesabı açabilirler.
- Döviz Çevrilebilen Konvertibl Hesap: Fas'ta yerleşik olan veya olmayan yabancı kişiler, yabancı yasal temsilciler, Faslı bankaların yabancı temsilcileri, serbest bölgede bulunan şirketler ile finansal offshore bölgelerinde yer alan şirketler söz konusu hesabı açabilirler.
- Özel Hesaplar: Fas'ta yerleşik olmayan yabancılar veya yasal temsilcileri tarafından geçici süreli aktiviteler için, akredite diplomatik temsilcilikler ve bunların yabancı çalışanları, uluslararası organizasyonlar ve bunların yabancı çalışanları, serbest bölgelerdeki veya offshore bölgelerindeki şirketler söz konusu hesabı açabilir.
- Uzun Dönemli Konvertibl Hesap: Fas'ta yerleşik olmayan yabancılar veya yasal temsilcileri için dirhem olarak alınan ve transfer yapılamayan hesaplardır. Genelde satış gelirleri veya yatırım bedelleri için kullanılan bir hesap türüdür.

Döviz hesabı ve döviz çevrilebilen konvertibl hesaplarda serbest ve limit olmadan transfer yapılabilmesi mümkündür. Diğer taraftan söz konusu hesaplara sadece hesap sahipleri ve yetkili temsilcileri tarafından para yatırılmaktadır.

Vizeler

Fas'ta yabancı işçi çalıştırılması konusunda Faslı vatandaşlar gibi yabancılar da 65-99 sayılı İş Kanunu'na tabidir. Söz konusu kanun kapsamında yabancı işçi çalıştırılabilmesi için istenen belgelerle birlikte Fas Çalışma Bakanlığına başvurulması gerekmektedir. Tüm yabancıların devlet tarafından kabul edilen seyahat belgesi veya pasaport ile kayıt yaptırmaları gerekmektedir.

Fas Çalışma Bakanlığı izin konusunda yetkili iken İstihdam ve Yetenek Geliştirme Ulusal Ajansı (ANAPEC) tarafından verilen ve başvuru pozisyonunda çalışacak herhangi bir Fas vatandaşı bulunmadığını gösteren sertifika da başvuru sahibinden istenmektedir.

Diğer taraftan, işveren tarafından Çalışma Bakanlığına yabancı işçi çalıştırılması yönünde bir başvuru yapılmalıdır. Söz konusu izin, işverenin başvurusuna göre 1 ya da 2 yıl için verilebilmektedir.

ANAPEC tarafından sağlanan ve "yabancı çalışanın faaliyet belgesi" ("Attestation d'activité de salarié étranger") adı verilen sertifikadan muafiyet sağlayan bazı durumlar bulunmaktadır. Bunlar; Fas vatandaşları, kamu sözleşmelerinde çalışmak üzere geçici süre gelen yabancılar, Fas vatandaşlarının eşleri, şirket sahipleri/direktörleri, şirket ortakları, 6 ayı aşmayan işler için işbirliği temsilcileri, spor bakanlığı tarafından izin verilen yönetici ve oyuncular, Ulusal Güvenlik Direktörlüğü tarafından izin verilen sanatçılar, iltica edenler ve herhangi bir vatandaşlığı bulunmayan kişiler.

Fas'ta oturma iznine sahip olmak isteyen yabancıların 90 gün içinde veya vize süresi bitmeden konakladıkları bölgede bulunan Ulusal Güvenlik Servisi veya Jandarma birimine başvurarak kayıt başvurusu yapmaları gerekmektedir. Kayıt kartı başvuru formları yukarıda bahsi geçen birimlerden temin edilmektedir. Söz konusu başvuru yapıldığında geçici bir süre geçerli olan bir belge verilir. Kayıt kartının geçerlilik süresine, başvuru belgelerine ve başvuru gerekçesine bakılarak karar verilir. Çalışma amaçlı alınan kayıt kartının temin edilebilmesi için Çalışma Bakanlığı tarafından onaylanmış İş Sözleşmesine sahip olunmalıdır.